

ЛЮДИНА-ОРКЕСТР

СЛАБОШПИЦЬКИЙ М. Що записано в книгу життя. Михайло Коцюбинський та інші: Біографія, оркестрована на дев'ять голосів / М. Слабошпицький. – К.: Ярославів Вал, 2012.

Твори Михайла Коцюбинського знають усі, але що нам відомо про його життя? Не так багато. А те, що зринає в пам'яті, не видається особливо цікавим, адже він не був шпигуном, як Віктор Петров, і не палив «Кобзаря», як Михайль Семенко. То чи можна взагалі написати щось цікаве про Коцюбинського? Як виявилось, так.

Одна з найбільших проблем нашої літератури – це, без сумніву, біографія митця. Часто життєпис зі шкільного підручника – єдиний шанс для українського читача дізнатися про життя класика. Єдиний уже тому, що після біографії, де тринадцять разів повторено, що письменник мучився за Україну, і ще п'ять – що він за неї помер, бажання ще щось довідатися про автора просто зникає. Бо кому можуть подобатися мученики з таким яскравим ореолом святості, після якого лишається тільки оскомина й усвідомлення власної нікчемності?

Ось чому такими актуальними для українського читача є романізовані біографії.

У європейській літературі романізована біографія – доволі розвинений жанр. Андре Моруа залишив по собі не один десяток таких творів, серед них – «Дюма», «Жорж Санд», «Байрон», «Олімпіо, або Життя Віктора Гюґо», «Прометей, або Життя Бальзака». Популярним у старі часи був і Стефан Цвейґ з його «Марією Стюарт» та «Марією-Антуанеттою», де жили, діяли, кохали, їли, писали, розмовляли, зраджували й сиділи у в'язницях десятки людей, про яких читач досі мав лише стандартні відомості: народився, написав, отримав премію, помер. Шаблонні постаті оживали, сходили з постаменту і перетворювалися на особистості.

Жанр романізованої біографії не є новим і для української літератури. Варто згадати хоча б В. Домонтовича та його твори

«Аліна й Костомаров», «Романи Куліша», романізовані біографії Франциска з Ассізі, Гете, Ржевуського, Ван Гоґа, Рільке й незавершений роман про Марка Вовчка «Мовчуще божество». 1979 р. у видавництві «Молодь» побачила світ романізована біографія «Соломія Крушельницька» Валерії Врублевської з передмовою Олеса Гончара. Вже у незалежній Україні у видавничому центрі «Академія» з'явилася ще одна романізована біографія Валерії Врублевської – «Шарітка з Рунгу» – про життя Ольги Кобилянської. У 1988 р. у серії «Українська літературна енциклопедія» вийшла перша романізована біографія про французьку художницю українського походження Марію Башкирцеву пера М. Слабошпицького. Саме цьому письменникові судилося продовжувати справу В. Домонтовича, перетворюючи історії про «ікони» української культури на історії про особистості. Завдяки йому в 2008 р. широкий загал читачів дізнався про Олексу Влизька, репресованого українського письменника, з книги «Веньямін літературної сім'ї (Олекса Влизько)». Про художника-примітивіста з Лемківщини довідуємося з роману «Никифор Дровняк із Криниці». Кількома роками раніше з'явилася його ж така романізована біографія «Поет із пекла (Тодось Осьмачка)».

Саме до романізованих біографій належить і «Що записано в книгу життя. Михайло Коцюбинський та інші», де перед читачем постає інший Коцюбинський, той, про якого у школі не розповідають, а в газетах та у Вікіпедії не пишуть: «Високий лисий чоловік з матовим обличчям і темними очима, граціозний у кожному русі. Зодягнений у світлий костюм і з квіткою в петлиці, він був особливо врочистий». Це харизматичний письменник, чоловік, у якого заохувалися жінки, який читав свої твори на святах і «навіть із пліном літ не губив блиску елеганції». Це той Коцюбинський, про якого – нарешті! – цікаво дізнатися більше. Письменник сходить із іконостаसा й відразу стає живим: виявляється, у двадцять років він заохувався у власну ученицю Марусю та писав їй вірші про «гаряче кохання» і «чесне бажання», вночі любив читати французькі романи, а Бориса Грінченка називав «Сальєрі» (себе, відповідно, «Мозарттом»). Це був чоловік виняткового аристократизму – як духу, так і манер. Аристократизм духу він виховав у собі сам, щодо манер, то, за свідченням Сергія Єфремова, він перейняв їх від матері, родової аристократки Гликерії Максимівни, яка всюди ходила у вечірніх сукнях, і навіть у церкві за нею тягся оксамитовий шлейф. Сам Коцюбинський писав чудові портрети та щиро вважав, що від книжки «Уроки християнського добронравія» починають боліти зуби.

Коли заглиблюєшся в біографію митця, одразу виникає кілька відчуттів: по-перше, ілюзія того, що читаєш чужі щоденники, по-друге, що «підглядаєш» за думками письменника. Щось схоже я відчувала, коли свого часу працювала в архіві з листами Миколи Євшана: то були не публіцистичні статті, призначені для «Української Хати» чи «Будучності», а щось глибоко інтимне. Мовби то

була шпарина, крізь яку бачимо буденне існування цього критика, дізнаємося про його щоденні клопоти і проблеми. «Підглядати» в такий спосіб завжди цікаво, тому читання листів «До Мілени» Франца Кафки або листів Івана Буніна до брата – річ не менш захоплива, ніж читання їхніх творів.

Романізована біографія Коцюбинського є, за визначенням її автора, біографією, «оркестрованою на дев'ять голосів». Адже у книжці є дев'ять оповідачів: Жінка, що забажала лишитися невідомою, Могилянський, Біограф, Сергій Єфремов, Володимир Винниченко, Євген Чикаленко, Володимир Самійленко, Володимир Леонтович та сам Коцюбинський. Розповіді Жінки, що забажала лишитися невідомою, обрамлюють роман. І якщо починається оповідь Жінки із першої зустрічі з молодим письменником, то закінчується роман описом його похорону.

Кожен оповідач має власний голос і манеру оповіді, звідси – відчуття того, що слухаєш розповідь, а не читаєш її. Михайло Бахтін у дослідженні «Проблеми творчості Достоевського» писав про виразність кожного окремого голосу в романах Достоевського і відсутність будь-якого «підпорядкування» одного з них іншому. Подібний ефект маємо й у Слабошпицького: голоси перегукуються один з одним, повторюють чужу партію у власній тональності, віддзеркалюють інші голоси. Але аж ніяк не акомпанують один одному! Якщо розкласти інвенцію Баха на чотири партії, кожна з них буде самостійною і довершеною; якщо ж розкласти романізовану біографію Слабошпицького на частини, матимемо дев'ять окремих біографій різної тональності й темпу.

Утім існує і десятий голос, що поєднує розрізнені голоси у злагоджену поліфонію. Це – голос самого автора.

«Що записано в книгу життя» – твір не лише поліфонічної радості, а й багатоголосого болю і виснаження. Читач не може не помітити втоми Коцюбинського від власної дружини Віри Дейші. Райдужна

сімейна ейфорія змінювалася роздратуванням, збайдужінням, відчуженням і нарешті романом митця з іншою жінкою – Олександрою Аплаксіною. Та ще сумнішою сторінкою із життя письменника є його стосунки з власним сином Юрієм. Надія батька, Юрко, який, за словами Коцюбинського, «мав вирости розумним» чоловіком, стає фанатиком-більшовиком. І це вже не символічне «Подвійне коло» Юрія Яновського, а страшні, зафіксовані історією факти.

Сергій Єфремов не дарма зазначив, що за большевицької влади Коцюбинський, якби дожив, напевне, був би у великій пошані, «але не тому, що він – видатний письменник, а тому, що Юрій Коцюбинський – красний командир». І у цій фразі – вся трагедія письменника. «Людина з прізвиськом Коцюбинського, славного батька вироднілий син», – так назвав Юрія Єфремов у своєму відомому «Листі без конверта», опублікованому у січні 1918 р. у газеті «Нова Рада». Син видатного письменника командував військом, що бомбардувало Київ; він «по-блюзнірськи знущався над усім, що було дороге українському народу», залишивши по собі гори трупів, не жаліючи ні жінок, ні дітей. Коли читаєш історію молодшого Коцюбинського, раптом починаєш розуміти трагедію цього роду і те, чому Єфремов так боявся почути у розповідях прізвиська Коцюбинського, адже раптом «це буде не Михайло». Письменника, якого Єфремов у «Листі без конверта» назвав Навчителем, зрадив його найкращий учень, власний син, хоч він і не дожив до дня бомбардування на початку 1918 р. Однак укотре ситуацію не можна сприймати однозначно: попри свій щирий патріотизм автор мав висвітлити цей конфлікт із кількох сторін, спробувати зробити твір поліфонічним не лише стилістично, аби не виникало відчуття проповідництва й дидактики, цілком зайвих у біографічній книжці.

Хоч якою ретельною є стилістична праця автора, у поліфонії

Михайла Слабошпицького часом з'являється фальшива нота: це помітно тоді, коли замість голосу Жінки, що забажала лишитися невідомою, чи Єфремова ми чуємо... самого Слабошпицького із його характерними інтонаціями. Це тим більш прикро, що голос «невідомої» – єдиний жіночий голос у творі, єдиний шанс для читача побачити письменника очима жінки.

Інший гандж – слабка «прописаність» деяких голосів, як-от Михайла Могилянського чи Володимира Леонтовича. Їх буває нелегко розрізнити. І річ не в тому, що ці голоси подані в меншому обсязі і є менш значущими для тексту, а саме у стилістичній одноманітності прямої мови критика Могилянського та письменника Леонтовича. Водночас голос Володимира Самійленка, який з'являється у творі двічі, відшліфований до блиску й пересипаний характерними для цього сатирика жартами і заувагами. Також часом заважають зосередитися на життєвому шляху Коцюбинського широкі публіцистичні відступи автора, характерні для нього роздуми про долю країни, народу, мистецтва та письменства. Це доречно у промові чи виступі, але зайве у художній біографії.

І все ж, попри зазначені недоліки, Слабошпицькому таки вдалося створити багатоголосу драму. До того ж читач може сподіватися на другий (як мінімум) том, адже у романі зазначено: «Кінець першої книги». Можливо, у наступному томі ми почуємо і Віру Дейшу, і «Сальєрі» Грінченка, й Олександрю Аплаксіну.

Кажуть, якось Бах на запитання, як він може так чудово грати на органі і клавесині, відповів: «Ну що ви, це ж просто – треба лише натискати потрібні клавіші у потрібний момент». Слабошпицькому також вдалося знайти потрібні клавіші слушної миті.

Богдана РОМАНЦОВА,
магістрантка

Національного університету
«Києво-Могилянська академія»